

SLOVENSKÁ ARMÁDA A PROTIŽIDOVSKÉ POGROMY NA OKUPOVANOM ÚZEMÍ ZSSR V LETE 1941

IGOR BAKA

BAKA, Igor. The Slovak army and anti-Jewish pogroms in the occupied part of the USSR in 1941. *Historický časopis*, 2017, 65, 4, pp. 689-708, Bratislava.

The study analyses the reactions of members of the Slovak army stationed on the Eastern Front to the emerging genocide against the Jewish population in the conditions of Nazi occupation during the first weeks of the war. On the basis of the available sources, the author states that under the influence of the propaganda, which accused the Jews of supporting the Bolshevik regime, intense anti-Semitic feelings also resounded among the Slovak soldiers at the front. Many soldiers, including the highest representatives of the army, openly approved of violence against the Jews as an act of just revenge, even when it acquired the character of genocide. In some cases, there was voluntary participation by soldiers in anti-Jewish pogroms carried out by the local population. The author also analyses the official attitude of the leadership of the army to violence against Jews, and describes it as ambivalent. The author also considers the reaction of the Eudák representatives in Slovakia, who increased their anti-Jewish rhetoric and radicalized their anti-Jewish measures including preparations to deport the Jews to the Nazi extermination camps, in spite of the fact that they knew that genocide was beginning.

Key words: Slovak Republic 1939 – 1945. War against the USSR. Holocaust.

Je všeobecne známe, že okamžite po prepadnutí ZSSR v júni 1941 začali nacisti uskutočňovať hlavný ideologický cieľ tejto vyhladzovacej vojny, ktorým bolo vyhubenie „židobolševizmu“. Išlo pritom o začiatok procesu, ktorý v priebehu niekoľkých týždňov prerástol do genocídy európskych Židov. Tá bola výsledkom kooperácie všetkých zložiek okupačného aparátu, teda nielen činnosti smutne známych Einsatzgruppen (Pohotovostné skupiny Bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby – Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes), Himmlerových SS brigád, či policajných práporov. Svoj podiel zodpovednosti nesie tiež civilná okupačná správa, ale i jednotlivé zložky a úradovne Wehrmachtu.¹ Súčasťou okupačnej mašinerie sa však postupne stali aj armády spojeneckých štátov, včítane tej slovenskej.

Slovenskí vojaci boli svedkami protižidovských násilností prakticky od začiatku ťaženia. Zároveň boli vystavení propagande, ktorá útok na ZSSR ospravedlňovala bojom proti židobolševizmu za oslobodenie Ruska, čo, samozrejme, neodzrkadľovalo realitu rasovo-vyhladzovacej vojny. Nemci a podľa ich vzoru aj ľudáci pritom využili v medzi-vojnovom období rozšírenú antisemitskú konšpiratívnu teóriu, ktorá Židov obviňovala

---

1 K podielu Wehrmachtu na rozbiehajúcej sa genocíde Židov na východnom fronte v roku 1941 pozri napr.: ARNOLD, Klaus Jochen. *Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion. Kriegführung und Radikalisierung im „Unternehmen Barbarossa“*. Berlin : Duncker & Humblot, 2005. ISBN 3-428-11302-0.

zo vzniku a existencie bolševizmu a z ich prepojenia s režimom v ZSSR. K „*boju kultúrnej Európy proti židobolševizmu*“ sa ako prvý prihlásil minister vnútra a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy (HG) Alexander Mach v rozhlasom vysielanom prejave z 22. júna pred nastúpenými gardistami v Bratislave.² Podobne ospravedlňoval agresiu proti ZSSR aj minister národnej obrany gen. I. triedy Ferdinand Čatloš. Označil ju za preventívny krok proti pripravovanému útoku „*červeného bolševizmu, ktorý ...chcel sa pustiť na výboj do Európy, aby nad ňou uplatnil moc židovských červených komisárov*“.³ Verbálne útoky proti Židom v súvislosti so zdôvodňovaním účasti Slovenskej republiky (SR) vo vojne vystupňovali najviac noviny *Gardista*, ktoré písali, že „*kým bude trvať mor židobolševizmu, bude ohrozovať zdravé základy novej Európy*“.⁴ Podľa *Gardistu* bol samotný komunizmus výmyslom Židov, „*lebo podvedome cítili, že sa európske národy nedajú večne vykorisťovať, že sa raz vzbúria proti svojim utláčateľom*“.⁵ Kreujúce sa existenčné spojenectvo medzi ZSSR a západnými demokraciami sa v tomto kontexte interpretovalo ako potvrdenie, že bolševici ani po podpise nemecko-sovietskeho paktu z roku 1939 neodstránili Židov z verejného života. Argumentovalo sa pritom menoslovom osôb vo vedení komunistického aparátu, ktoré mali mať židovský pôvod. *Gardista* k tomu fatalisticky konštatoval, že „*ľud sa v Sovietskom zväze nemôže brániť proti Židom, lebo každé významnejšie miesto zaujal Žid*“.⁶

Na radových vojakov propaganda apelovala prostredníctvom výchovného pôsobenia. Veľký dôraz sa kládol na dovoz dobovej tlačie na front⁶, ale aj rozširovanie rôzneho propagačného materiálu, ktorého úlohou podľa Úradu propagandy bolo „*propagovať slovenskú armádu v jej boji za sociálnu spravodlivosť, proti kapitalizmu a židobolševizmu*“.⁷

Kampaň proti „židobolševickému“ nepriateľovi propaganda vystupňovala počas prvých júlových dní po odhalení nálezov rozsiahlych masakrov, ktoré NKVD (niekde aj s pomocou Červenej armády) tesne pred evakuáciou uskutočnila vo svojich väzniciach (v pobaltských štátoch, okupovanom Poľsku, ale aj na Ukrajine a v Besarábii). Podpísal sa pod to fakt, že bolševici nemali čas na odsun či pochovávanie väzňov. Tieto nálezy mali byť potvrdením tézy o zločinnosti sovietskeho systému, riadeného Židmi. Na druhej

2 Vojenský historický archív (ďalej VHA) Bratislava, f. Zbierka Slovensko 1939 – 1945, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 1 310, Začal sa rozhodný boj.

3 *Slovenské vojsko*, 1. 7. 1941, roč. 2, č. 13, s. 1, Armádny rozkaz veliteľa armády z 24. 6. 1941.

4 *Gardista*, 1. 7. 1941, s. 4, Krvavý židobolševický režim dusí sa vo vlastnej neschopnosti.

5 *Gardista*, 5. 7. 1941, s. 10, Kto vládne v ZSSR?

6 Už začiatkom júla 1941 došlo k dohode medzi Veliteľstvom Armádnej skupiny a zástupcom Generálneho sekretariátu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLĽS) poslancom A. Germuškom, ktorý sa zaviazal zasielať letecky vojakom v poli po 500 kusov novín denne zo všetkých denníkov HSLĽS. Došlo tiež k rozšíreniu vojenskej tlačie, okrem iného vydávaním a distribúciou časopisu *Slovenský vojak*. VHA Bratislava, f. 53, 53/41-24/2, č. j. 21 514/41, zasielanie dennej tlačie pre vojakov v poli, hlásenie; f. Ministerstvo národnej obrany (ďalej MNO) 1939 – 1945, spisy dôverné, kartón (ďalej k.) 116, inv. č. 142, č. j. 23/5/8, MNO Prezidiu Policajného riaditeľstva 30. 6. 1941.

7 Podľa oznámenia Úradu propagandy z 22. 7. 1941 bolo pre potreby armády distribuované nasledujúce množstvo materiálu s týmto obsahom: 300 kusov plagátov veľkého rozsahu, 500 kusov menšieho formátu a 1000 kusov pohľadníc z toho istého plagátu. Tento propagačný materiál mal byť ďalej umiestnený v kasárňach a podľa možnosti rozširovaný aj medzi vojakmi na fronte. VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy obyčajné, k. 68, inv. č. 60, č. j. 3022/41, Úrad propagandy pre MNO z 22. 7. 1941.

strane pre nemeckých vojakov, príslušníkov SS a polície mali byť katalyzátorom pre ich zapojenie do vražednej mašinérie. Mali ich utvrdiť v presvedčení, že Európa nebude oslobodená dovtedy, dokedy sa nevykorení židobolševizmus. Nacisti pritom spočiatku využili aj hnev domáceho obyvateľstva, najmä na území vystavenom v predchádzajúcich mesiacoch sovietskej okupácii, ktorý nasmerovali na Židov ako ucelenú skupinu sovietskych kolaborantov. Masové protižidovské pogromy (majúce v týchto končinách svoju tradíciu), ktoré sa tu v prvých týždňoch vojny rozohreli, mali byť v očiach domáceho obyvateľstva spravodlivou odplatou za zločiny NKVD. Skutoční kolaboranti sa pritom nie výnimočne nachádzali medzi vykonávateľmi týchto hrozných činov.⁸ Pogromy síce boli označované ako spontánne odvetné opatrenia, pre nacistov však predstavovali súčasť stratégie vyhladzovacej vojny. V tejto súvislosti vydal Hitler už v marci súhlas s nasadením Einsatzgruppen, ktoré mali po vypuknutí vojny okamžite začať so systematickou likvidáciou funkcionárov komunistickej strany, Židov v službách „štátu a strany“ a všetkých osôb označených za nepriateľov nacistického režimu. S ideologickým cieľom vojny a úmyslom brutálne zničiť „židobolševickú základňu“ režimu bol už v marci inštruovaný aj Wehrmacht.⁹ Samotné Einsatzgruppen už krátko po svojom príchode na okupované územia vytvárali zo spoľahlivých dobrovoľníkov pomocné policajné sily, ktoré potom využívali aj pri organizovaní spomínaných pogromov. Vraždenie Židov sa samozrejme od začiatku neobmedzovalo len na funkcionárov štátu a strany, keďže nemecké okupačné sily si tieto rozkazy od začiatku vykladali rôzne a často v oveľa širšom rozsahu.¹⁰

V tomto kontexte je zaujímavé sledovať, aký dopad mala protižidovská propaganda na správanie sa príslušníkov slovenskej armády v poli a tiež ich reakcie na vlnu protižidovských atrocít zo strany civilného obyvateľstva a okupačných jednotiek v prvých týždňoch vojny. V neposlednom rade je potrebné analyzovať tiež reakcie velenia armády, v konfrontácii s charakterom vojny, ktorá od prvých dní nadobúdala rasovo-vyhladzovací charakter.¹¹

V súvislosti s predmetnou témou je dôležité aspoň načrtnúť postoj Wehrmachtu k ukrutnostiam, ktoré sa v tejto súvislosti na podnet nacistických bezpečnostných zložiek páchali na bezbrannom obyvateľstve okupovaného územia. K vymedzeniu kompeten-

8 SNYDER, Timothy. *Krvavé územie. Európa medzi Hitlerom a Stalinom*. Bratislava : Premedia, 2013, s. 162. ISBN 978-80-815-9025-2.

9 ARNOLD, ref. 1, s. 125-129.

10 Pozri napr. MALLMANN, Klaus Michael. Spouštěli „konečné řešení“. Geneze genocidy. In MALLMANN, Klaus Michael – PAUL, Gerhard (eds.). *Gestapo za druhé světové války. „Domáci fronta“ a okupovaná Evropa*. Praha : Academia, 2010, s. 471-500. ISBN 978-80-200-1856-4.

11 Slovenská historiografia tejto problematike prekvapujúco dodnes venovala len minimálnu pozornosť. O určitý náznak interpretácie vzťahov slovenských vojakov k Židom sa pokúsil len P. Mičianik. Ten však bez hlbšej analýzy problematiky vzťah k Židom interpretuje v kontexte svojich tvrdení, v ktorých miestami nepriamo sponchybuje okupačný charakter slovenskej armády. MIČIANIK, Pavel. *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu I. (1941 – 1944). V operácii Barbarossa*. Banská Bystrica : Dali-BB, 2007, s. 158-164. ISBN 8089090372. Na druhej strane viaceré dôležité dokumenty k predmetnej problematike už publikoval M. Lacko, primárne však neskúmal antisemitské postoje slovenských vojakov, ale skôr zločiny ustupujúceho bolševického režimu. Pozri LACKO, Martin (ed.). *Dotyky s bolševizmom. Dokumenty spravodajstva slovenskej armády 1940 – 1941*. Bratislava : Ústav pamäti národa 2009. ISBN 978-8-089-33511-4.

cií medzi Wehrmachtom a Einsatzgruppen došlo už koncom apríla 1941.¹² Príslušníci Wehrmachtu po skúsenosti z ťaženia proti Poľsku v septembri 1939 veľmi dobre vedeli, čo sa skrývalo pod činnosťou Einsatzgruppen. Spolupráca s nacistickou Sicherheitspolizei a Sicherheitsdienst (Bezpečnostná polícia a bezpečnostná služba) po vypuknutí vojny napriek tomu nadobudla pomerne veľký rozsah a zo strany armády prebiehala celkom ochotne. Čo sa týka masových pogromov, ktoré sa rozpútali hneď po vypuknutí vojny, jednotky Wehrmachtu namiesto toho, aby prevzali ochranu civilného obyvateľstva, často neurobili nič pre ochranu verejne linčovaných Židov. Naopak, nie výnimočne sa na tieto ukrutnosti len nezúčastnene prizerali, na viacerých miestach sa na nich aj sami spontánne podieľali, aj keď niektorí velitelia to striktnie zakazovali.¹³ Takýto postup bol pritom úplne v rozpore s vlastnou tradíciou pravidiel správania sa Wehrmachtu na okupovanom území.¹⁴

Ako som už naznačil, svedkami protižidovských pogromov boli od začiatku aj príslušníci slovenskej armády. Tá mala na fronte spočiatku okolo 50 tisíc vojakov. Priamo v boji bola nasadená Rýchla skupina (začiatkom júla reorganizovaná na Rýchlu brigádu), zatiaľ čo hlavné sily (Armádna skupina) pôsobili v tyle. Po reorganizácii v lete 1941 sa počet vojakov znížil, jej výsledkom bol najmä vznik Rýchlej divízie (RD) pôsobiacej na fronte a Zaisťovacej divízie (ZD), ktorá plnila od septembra 1941 úlohy na okupovanej Ukrajine a postupne aj južného Bieloruska. Propaganda prezentovala protižidovské pogromy aj radovým slovenským vojakom ako živelný akt spravodlivej pomsty na predstaviteľoch „tyranského židobolševického teroru“. Z viacerých spravodajských hlásení vyplýva, že aj mnohí slovenskí vojaci si rýchlo osvojili tézu o odôvodnenosti trestania Židov v prvých týždňoch vojny. Ukrutnosti bolševického režimu, ktorých boli očividnými svedkami, si mnohí vysvetľovali ako potvrdenie antisemitskej propagandy a odôvodnenosti dovedejšej protižidovskej politiky ľudáckej vlády. Možno pritom konštatovať, že tézu nacistickej propagandy o spoluzodpovednosti Židov za zločiny NKVD spáchané tesne pred ústupom si osvojilo tak velenie slovenskej armády, ako aj mnohí príslušníci mužstva. Nijako sa pritom nezamýšľali nad skutočnosťou, že aj medzi týmito obeťami sa nie výnimočne nachádzali aj Židia. Svedčí o tom viacero dobových hlásení, rozkazy či prejavy najvyšších predstaviteľov armády. Obvinenia na adresu Židov z udavačstva v prospech bolševického režimu sa objavujú už v hlásení spravodajského dôstojníka Rýchlej skupiny z 3. júla 1941. Židia mali podľa tejto správy niesť zodpovednosť za strašný teror bolševického represívneho aparátu v Drohobyči (60 km juhozápadne od Lvova), ktorého dôkazom bol nález ohromného masového hrobu asi 1000 – 1200 Ukrajincov povražených beštiálnym spôsobom. Zároveň už tu je informácia o „odvetných“ opatreniach miestneho obyvateľstva, „voči židom udavačom“, ku ktorým malo dôjsť hneď po stiahnutí nemeckých a slovenských vojakov z mesta. O masovosti týchto pogro-

12 ANGRICK, Andrej – MALLMANN, Michael – MATTHÄUS, Jürgen – CÜPPERS, Martin (eds.). *Deutsche Besatzungsherrschaft in der UdSSR 1941 – 1945. Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion II*. Darmstadt : WBG, 2013, dokument číslo (ďalej dok. č.) 1, s. 26-27. ISBN 978-3-534-24890-2.

13 *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, Bd. 4., Der Angriff auf die Sowjetunion. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1983, s. 1047-1054. ISBN 978-3-421-06098-3.

14 KRAUSNICK, Helmut. *Hitlers Einsatzgruppen. Die Truppen des Weltanschauungskrieges 1938 – 1942*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1985, s. 179-183. ISBN 3-596-24344-0.

mov vypovedá správa židovského výboru v Drohobyči adresovaná miestnemu nemeckému veliteľstvu, podľa ktorej v regióne bolo takto počas viacerých dní povražených niekoľko stoviek Židov.¹⁵ Rovnaká situácia mala podľa vyššie uvedeného hlásenia panovať v Sambore.¹⁶ Ako odvetné opatrenie za povraždenie a zohavenie niekoľko stoviek politických väzňov tu podľa správy nacistickej Sicherheitsdienst (SD) zo 16. júla rozhorčený dav pozabíjal 50 Židov.¹⁷

Mnohí vojaci sa pod vplyvom týchto okolností v prvých týždňoch vojny vžili do roli osloboditeľov okupovaných území z pod boľševického jarma. Okrem propagandy ich v tom utvrdzovalo aj miestne obyvateľstvo, ktoré ich spočiatku na viacerých miestach víťalo.¹⁸ Naopak, protižidovské postoje, ktoré v tom čase panovali v armáde, vystihuje záznam vo vojenskom denníku Veliteľstva vzdušných zbraní (VVZ) z 11. júla: „*Hned' pri príchode na cudzie územie naši vojaci prejavili veľké sympatie s miestnym obyvateľstvom a strašnú nenávisť proti Židom.*“¹⁹ Neprekvapuje preto, že niektorí slovenskí vojaci sa aj osobne spontánne zúčastnili na protižidovských represáliách. Zdokumentovaný je prípad, ktorý sa odohral 5. júla v okolí ukrajinského mestečka Dobromil (do roku 1939 súčasť medzivojnového Poľska). Miestna početná židovská komunita tu bola, podobne ako na iných miestach, obvinená z otrasných zločinov spáchaných ustupujúci sovietskou mocou na väzňoch, ktorých mŕtvolý orgány NKVD narychlo nahádzali do nepoužívaných soľných jám. Podľa hlásenia nacistickej Einsatzgruppe C išlo o 80 metrov hlbokú nepoužívanú šachtu plnú mŕtvol. V bezprostrednej blízkosti bol odkrytý masový hrob s rozlohou 6 krát 15 metrov. Počet obetí v okolí Dobromilu nacisti odhadli na niekoľko stoviek. Údaje sa rôznia aj v najnovších prácach, počet obetí sa pohybuje od 500 do tisíc osôb.²⁰

Tézu o zodpovednosti Židov za tieto ukrutnosti si osvojili aj mnohí slovenskí vojaci, včítane dôstojníckeho zboru. Výstižne o tom vypovedá úryvok z vojnového denníka kanónovej rotý neskoršieho pešieho pluku 101 ZD: „*Civilné obyvateľstvo nás privítalo s plačom. Mužov komunisti pozabíjali aj niektoré ženy. Poodrezávali hlavy, ruky a oči vydobali. Kožu stiahli s tela a takto ich do Soliváru odvážali. Bolo ich zabitých 1080. Toľko nevinných ľudí židia pozabíjali. Národ sme oslobodili od toľkej pliahy.*“²¹ Podobné

15 HOPPE, Bert – GLASS, Hildrun (eds.). *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933 – 1945*. Band 7. Sowjetunion mit annektierten Gebieten I. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien. München : Oldenbourg Verlag, 2011, dok. č. 46, s. 220. ISBN 978-3-486-58911-5.

16 LACKO, ref. 11, pozri napr. dok. č. 22, s. 124-125.

17 HOPPE – GLASS, ref. 15, dok. č. 27, s. 180.

18 Blížšie pozri LACKO, ref. 11, pozri napr. dok. č. 28, s. 151.

19 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo vzdušných zbraní (ďalej VVZ), k. 10, inv. č. 34, sign. Vojnové denníky a hlásenia, Vojenný denník VVZ.

20 Podľa P. Zychowicza bol počet obetí od 500 do 1000 osôb. Podľa S. Nicieji bolo 270 osôb zabitých v miestnom väzení a 700 v soľnej šachte. ZYCHOWICZ, Piotr. Zapomniana zbrodnia w kopalni soli, Rzeczpospolita, 21. 6. 2011, dostupné na <http://www.rp.pl/artukul/677363-Zapomniana-zbrodnia-w-kopalni-soli.html>; NICIEJ, Stanislaw. *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych. Tom IV. Kolomyja, Żabie, Dobromil*. Opole : Wydawnictwo MS, 2014, s. 250-252. ISBN 978-83-61915-41-6.

21 VHA Bratislava, f. Zaisťovacia divízia (ďalej ZD), k. 36, signatúra (ďalej sign.) II/96, válečný denník 24. 6. 1941 – 2. 11. 1943.

vyjadrenia sú aj v denníku Veliteľstva 1. divízie: „*Od domáceho obyvateľstva sme sa dozvedeli hrozné veci o tom, ako bolševici a židia umučili a pozabíjali niekoľko sto osôb vo Warz soli, t. j. asi 2 km severne Dobromilu. Týmto správam sme spočiatku nevedeli uveriť, až keď mnohí na vlastné oči videli na mieste činu obraz hrôzy, aký si civilizovaný človek ani vo fantázii dobre predstaviť nevie – asi 600 zohavených mŕtvol civilného obyvateľstva bolo nahádzaných v hlbkej solnej studni. Boli to všetko ľudia z blízkeho okolia, ktorí nesúhlasili s bolševickým režimom: Poliaci, Ukrajinci, Nemci, ako aj ich ženy a deti. Jednotlivým mŕtvolám boli pourezávané uši, nohy, ruky, jazyk, prirodzenie, ženám prsia, tehotnej žene rozpárané brucho.*“²²

Tieto „zážitky“ sa dostali aj na stránky ľudáckej tlače, keďže predstavovali vďačnú tému pre propagandu, ktorá tak mohla ďalej stupňovať nenávisť proti Židom. Aby sa zvýraznila presvedčivosť výpovedí, uverejňovali sa údajne autentické listy vojakov z frontu. Dokazuje to aj úryvok jedného z nich: „*Keď sme prišli do istého mesta, ktoré pred našim náporom bolševici museli opustiť, dozvedeli sme sa, ba sme aj videli veľa mŕtvol. Boli to mŕtvoľy kresťanského národa. Bolo tu veľa Židov a so zbraňou v ruke chytali po uliciach ľudí a pýtali sa ich, či sú kresťania. Keď hovorili, že sú kresťania, tak ich zobrali a mučili, zabili a hodili do studne, takej čo sa z nej soľ vyvaruje. Je to studňa viac ako 100 m hlboká a bola tými mŕtvolami preplnená. Mučili ich tiež tak, že istú ženu chytali, bola pred pôrodom. Za živa jej odrezali prsia, brucho rozpárali, dieťa vybrali a pribili na dosku. Bolo tých mŕtvol vyše tisíc. Keď som to videl, slzy mi vypadly a musel som ísť preč z toho miesta. Píšem Vám, aby ste vedeli, čo tu robili väčšinou Židia s kresťanským národom.*“²³

Rovnako ako na iných miestach aj v Dobromile vyvolali nálezy bolševického teroru vlnu protizidovských násilností zo strany obyvateľstva, ktoré dokonca podpálilo miestnu synagógu.²⁴ Sfanatizovaný dav pritom časť miestnych Židov násilne nahnal k masovému hrobom, kde museli vyťahovať a umývať povraždených politických väzňov. Na mieste došlo samozrejme aj k týraniu a usmrteniu niekoľkých Židov, pravdepodobne najmä tých, ktorí sa spierali vykonávať túto ponižujúcu činnosť. Túto udalosť možno priblížiť na základe spomienok príslušníka poľného súdu 2. pešej divízie Antona Rašlu: „*Rafinovanou propagandou proti ‚židobolševizmu‘ sa Nemcom podarilo pripísať zločin Židom. Sfanatizovaný dav spravil na nich pogrom – tu mali pogromy starú tradíciu – všetkých židovských mužov zahnali ľudia k jame, nútili ich vyťahovať mŕtvoľy zo slanej vody a pritom ich bili palicami po hlavách, kameňovali, hádzali do jamy.*“²⁵ Hrôzostrašnému divadlu podľa viacerých vojenských hlásení prizerali aj slovenskí a nemeckí vojaci. Podľa hlásenia náčelníka štábu Veliteľstva armády pplk. gšt. Štefana Tatarku sa tomuto „predstaveniu“ prizerali „*aj dôstojníci, ba dokonca aj dôstojníci štábu a nezakročili vo smysle platných predpisov*“.²⁶ Okrem toho, v úradných hláseniach sa objavili

22 VHA Bratislava, f. Rýchla divízia (ďalej RD), k. 7, sign. 28/1/7, vojnový denník Vel. 1. divízie, s. 6.

23 *Hlas frontu*, september 1941, 100 m hlboká studňa smrti; Pozri tiež *Slovák*, 15. 7. 1941, Prává tvár bolševizmu, s. 3; *Gardista*, 24. 7. 1941, Poznámky – *Frontové listy*, s. 3.

24 HOPPE – GLASS, ref. 15, dok. č. 27, s. 179-180.

25 RAŠLA, Anton. *Civilista v armáde. Spomienky na roky 1938 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, s. 92.

26 LACKO, ref. 11, dok. č. 26, s. 147.

aj informácie o priamej účasti slovenských a nemeckých vojakov na týraní, ale aj na exekúciách Židov.²⁷ Údaje o podiele slovenských vojakoch na tomto pogrome sa však rôznia. Napríklad spomínaný Tatarko v hlásení konštatuje, že „*pri odpratávaní mŕtvol zanechaných bolševikmi zúčastnili sa naši vojaci tiež týrania židov, pričom boli snád' dvaja židia zastrelení*“. Zo záznamu v denníku Veliteľstva 1. divízie z 5. júla 1941 zase vyplýva, že protižidovské represálie rozpútali miestni milicionári, teda pomocné okupačné sily: „*Po príchode nem. armády miestni milicionári zozbierali niekoľkých židov obvinených z účasti na horeuvedených zverstvách a títo museli mŕtvoli vyťahovať a pochovávať. Milicionári sa tiež nechali strhnúť k neludským činom voči týmto pracujúcim židom a mnohých i za živa hodili do spomenutej studne, ba stalo sa, že i naše a nemecké mužstvo sa zúčastnilo týchto nepremysleností voči židom.*“²⁸ Najobsiahlejšie svedectvo o účasti slovenských vojakov na týraní Židov v dobromilských soľných jamách podal npor. pech. Jozef Hrábek. Vo svojom hlásení okrem iného uviedol: „*Cestou do Solivaru traja naši vojaci chvastali sa, už sme troch zabili'. Ich mená som nevedel zistiť. V Solivare som videl a videl to aj môj šofér, že príslušníci pionierskeho vojska bili židov, potom som počul dve rany a údajne padli dve mŕtvolky. Vyličený zjav som pozoroval asi so vzdialenosti 150 krokov. Jeden dôstojník od štábného oddielu 1. divízie upozornil, aby zakročili. Jeden z nich sa vyhovárал, intendant, že nemôže, pretože je chorý. Nato som zakročil ja, nechal som si všetko mužstvo v Solivare nastúpiť a pod velením poddôstojníkov za mojej prítomnosti odpochodovali domov. Podľa výpovedí prítomných vojakov som zistil, že popravu prevádzal nejaký Ukrajinec a naši vojaci popreli, že by sa akýmkoľvek spôsobom boli zúčastnili týrania alebo vraždenia židov. Vojaci však medzi sebou vyprávali o tom, že pionieri židov bili.*“ Hrábek zachytil aj reakcie príslušníkov nemeckej armády, ktorí sa celému „predstaveniu“ len tak prizerali.²⁹

Udalosti v Dobromile zachytil vo svojom denníku aj veliteľ 1. divízie plk. del. Jozef Turanec. Na protižidovských represáliách sa pritom podľa neho zúčastnili vojenské armádne jednotky (poľné pekárne a intendancia). Aj Turanec pritom disponoval už 5. júla informáciami, že títo slovenskí vojaci „*bijú a strieľajú Židov a údajne ich niekoľko už odstrelili*“. Turanec mal informácie aj o priebehu samotných exekúcií, keďže situáciu bol na mieste popráv osobne preveriť jeho náčelník štábu pplk. gšt. Alojz Ballay. O týchto zisteniach si do denníka zapísal: „*Keď náčelník štábu došiel k miestu vrážd do Soliny, práve pristihol tam 2 nem. poddôstojníkov, ktorí odchádzali od jamy, kde boli mŕtvolky nahádzané. Prítomný vojak slovenskej armády mu povedal, že práve v tomto okamžiku prítomní nemeckí poddôst. vstřčili do šachty dvoch Židov, ktorí nechceli pracovať na odpratávaní mŕtvol Ukrajincov a potopili ich. Jednoho zase zastrelil prítomný Ukrajinec. K večeru bol odstrelený 1 Žid jedným príslušníkom slov. armády, ktorý bol*

27 VHA Bratislava, f. RD, k. 7, sign. 28/1/7, vojnový denník Vel. 1. divízie, s. 6; sign. 30/1/7, denník gen. J. Turanca, s. 15; Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Národný súd (ďalej NS), k. 142, TnĽud 29/47/4, osobitný rozkaz č. 15 veliteľa 1. divízie zo 6. 7. 1941; LACKO, ref. 11, dok. č. 25, s. 146, hlásenie nadporučíka Jozefa Hrábka o účasti niektorých slovenských vojakov na protižidovských pogromoch v Dobromile z 5. 7. 1941.

28 VHA Bratislava, f. RD, k. 7, sign. 28/1/7, vojnový denník Vel. 1. divízie, s. 6.

29 LACKO, ref. 11, dok. č. 25, s. 146, hlásenie nadporučíka Jozefa Hrábka o účasti niektorých slovenských vojakov na protižidovských pogromoch v Dobromile.

odovzdaný pol. súdu. Urobil to údajne z ľútosti, nakoľko bol Žid tak zbitý, že v bolestiach sa svíjal.“³⁰

Zmienky o účasti slovenských vojakov na protižidovských násilnostiach v Dobromile nájdeme aj vo vojenskom denníku VVZ, kde sa konštatuje, že „vyskytli sa prípady, že niektorí jednotlivci z mužstva dali sa strhnúť k nevojenkým a nedôstojným činom, rabovaniu, bitiu židov“. Na ďalšom mieste sa v tej istej súvislosti konštatuje „že naši vojaci sa zúčastnili týrania židov a i menšej rabovačky“.³¹

Z uvedených hlásení je zrejmé, že k ukrutnostiam páchaným na miestnych Židoch sa nechali strhnúť tiež niektorí slovenskí vojaci. Informácie o ich podiele na vraždách sa však rozchádzajú, čo je pochopiteľné, keďže aj samotní páchatelia sa navzájom kryli. Možno napriek tomu konštatovať, že reakcie viacerých slovenských vojakov boli minimálne v tomto prípade rovnaké ako pri nemeckých jednotkách, ktoré sa v mnohých prípadoch tiež len pasívne prizerali týmto hrôzostrašným činom a nie výnimočne sa na vraždení aj sami podieľali.³²

Informácie o atrocitách, ktorých sa mali slovenskí vojaci dopustiť na Židoch v Dobromile samozrejme nezostali bez odozvy velenia Armádnej skupiny. Aj to si v konečnom dôsledku osvojilo tvrdenie o ich aktívnej účasti na násilnostiach. Dokazuje to konštatovanie veliteľa 1. divízie plk. del. J. Turanca v rozkaze zo 6. júla, v ktorom sa konštatuje, že „dňa 5. júla 41 sa stal prípad, že príslušníci nemeckej i slovenskej armády spolu s civilným obyvateľstvom vyvedli chytených Židov za obec a tam ich zbili, že sa nemohli pohnúť. Potom ich údajne zastrelili“.³³ Velenie armády sa tak ocitlo v komplikovanej situácii. Na jednej strane samo nepriamo podnecovalo nenávisť proti Židom ich obviňovaním zo spoluúčasti na represáliách bolševického režimu. Na druhej strane vzhľadom na tradíciu vlastného postupu a pravidlá správania sa na okupovanom území podobné excesy zo strany vlastných vojakov považovalo za neprijateľné. Dokazuje to už záznam v Turancovom denníku, podľa ktorého okamžite po zistení týchto trestných činov, teda ešte 5. júla, boli vyzvaní velitelia ubytovacích jednotiek „a prisne im bolo nariadené poučiť mužstvo o poslaní slovenskej armády. Barbarizmu sa musia na každý prípad varovať a previnených potrestať hoci i trestom smrti“.³⁴ Tento postoj však v konečnom dôsledku determinovalo tiež stanovisko miestneho nemeckého posádkového veliteľa. Ten už na druhý deň poslal na veliteľstvo 1. divízie hlásenie s výsledkami vyšetrovania, podľa ktorých údaje o strieľaní Židov neboli pravdivé.³⁵

Vzhľadom na celkovú situáciu a alibistický postoj predstaviteľov Wehrmachtu k ukrutnostiam bolo stanovisko velenia slovenskej armády ambivalentné. Tieto skutočnosti vystihuje už spomínaný rozkaz plk. Turanca zo 6. júla. Ten v súlade s protižidovskou propagandou upozornil, že slovenský vojak „sa nesmie miešať do miestnych politických

30 VHA Bratislava, f. RD, k. 7, sign. 30/1/7, válečný denník gen. Turanca 20. 6. 1941 – 27. 11. 1941, s. 14.

31 VHA Bratislava, f. VVZ, k. 10, inv. č. 34, sign. Vojnové denníky a hlásenia, Vojenný denník VVZ.

32 Gen. Turanec vo svojich pamätiach tvrdil, že on sám musel nakoniec zasiahnuť proti týraniu Židov zo strany Ukrajincov. *Pramene obrany. Pamäti generála Jozefa Turanca*. Ed. Jozef Bystrický. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2012. ISBN 978-80-89514-19-9.

33 SNA, f. NS, Tnľud 29/47/4, osobitný rozkaz č. 15 veliteľa 1. divízie zo 6. 7. 1941.

34 VHA Bratislava, f. RD, k. 7, sign. 30/1/7, válečný denník gen. Turanca 20. 6. 1941 – 27. 11. 1941, s. 14.

35 Tamže, s. 14.

záležitostí a robit' samosudcu nad Židmi – nepriateľmi ukrajinského ľudu. Držte sa slov Kristových, Nesúďte, aby ste neboli súdení. 'Prišli sme sem krivdu spáchanú naprávať a nie krivdy robit''. Turanec tak paradoxne, napriek odsúdeniu slovenskej účasti na násilnostiach, podporil propagandu, ktorá Židom pripisovala spoluúčasť na bolševickom terore. Na druhej strane ani on, ani nikto ďalší z veliteľstva nevyvinul žiadnu iniciatívu smerom k predstaviteľom nemeckej armády, v snahe zabránil svojvoľnému vyčistiťaniu obyvateľstva. Na druhej strane je otázne, do akej miery sa pod zdanlivé dodržiavanie legality podpísal aj fakt, že veleniu armády ešte neboli jasné kontúry nemeckej vyhladzovacej politiky. Turanec tiež odsúdil prípady násilných vniknutí do židovských príbytkov, vyhrážal sa pritom, že akékoľvek lúpeže a vraždy „potrestá i smrťou“. ³⁶ Krádeže židovského majetku pritom slovenskí vojaci vo viacerých prípadoch realizovali za asistencie miestnych milicionárov. Zistené prípady poľné súdy trestali podľa závažnosti rozsudkami v trvaní od niekoľko týždňov do niekoľkých mesiacov. ³⁷

V podobnom zmysle ako Turanec sa vyjadril aj samotný minister národnej obrany gen. I. triedy Ferdinand Čatloš, keď 11. júla pred slovenskými vojakmi na východnom fronte vyhlásil: „*Bolševici povraždili popredných ľudí, ktorí nechceli sa podrobovať. A teraz tento ľud si tiež vybavuje svoje účty a robí si poriadky so Židmi. Táto vec nijako sa nás nesmie dotýkať.*“ Čatloš sice vojakov nepriamo vyzval, aby sa vyhýbali spoluúčasti na masakroch, rovnakým spôsobom ich však nabádal k tomu, aby tieto činy trestuhodne ignorovali. Čatloš ako by zabudol, že slovenské jednotky mali niešť podiel zodpovednosti aj za bezpečnosť v oblasti ich teritoriálnej pôsobnosti. Nehovoriac o tom, že svojim postojom vojakov priamo utvrdzoval v nenávisti voči Židom, ktorým v zhode s nacistickou propagandou pripisoval kolektívnu spoluvinu za utrpenie miestneho obyvateľstva. Nepriamo pritom schvaľoval aj odvetné pogromistické akcie miestnych milícií, ako aj civilného obyvateľstva, ktoré rýchlo prerastali do masových etnických čistiek. ³⁸

Na druhej strane, aby hrozba trestu za svojvoľné trestné činy slovenských vojakov nezostala len na papieri, velenie armády sa rozhodlo potrestať jedného poddôstojníka - čatníka Michala M., za účasť na vražde týraného Žida, aj keď v hláseniach sa pôvodne hovorilo o viacerých účastníkov vraždenia medzi slovenskými vojakmi. Velenie armády tento prípad odsúdilo a samotný poddôstojník bol rozsudkom vyššieho poľného súdu odsúdený na 2,5 roka. Symbolická výška trestu sa zdôvodňovala tým, že mŕtvoľa Žida sa nenašla, samotné mužstvo však bolo upozornené, že v opačnom prípade by odsúdený dostal trest smrti. Zavážili však aj argumenty obhajoby, podľa ktorej obžalovaný vystrelil len „ranu z milosti“ v snahe ukončiť trápenie týraného Žida. ³⁹ Anton Rašla, ktorý bol pri prejednávanom prípade predsedom senátu vo svojich spomienkach tvrdil, že výpoveď obžalovaného považoval za vierohodnú a to aj vzhľadom na výpovede svedkov. ⁴⁰ Pri kritickom pohľade na jeho svedectvo sa však nemožno ubrániť konštatovaniu, že

36 SNA, f. NS, k. 142, Tnľud 29/47/4, rozkaz veliteľa 1. divízie zo 6. 7. 1941.

37 Bližšie pozri MIČIANIK, ref. 11, s. 163-164.

38 *Gardista*, 13. 7. 1941, s. 3, Ukrajinský ľud vidí vo vás osloboditeľov; *Slovák*, 13. 7. 1941, s. 3, Svoj podiel vo vojne čestne splníme.

39 VHA Bratislava, f. 55, 55-57-4, Armádny rozkaz z 10. 7. 1941.

40 RAŠLA, ref. 25, s. 92.

vzhľadom na výšku trestu, ktorú obžalovaný dostal, Rašla mohol sotva tvrdiť niečo iné. Nehovoriac o tom, že vyššie uvedené početné hlásenia o priamej či nepriamej účasti slovenských vojakov na týraní Židov s uvedeným charakterom výpovedí vôbec nekorešpondujú. V tomto kontexte preto neprekvapuje, že v Rašlových spomienkach nenájdeme o vyhrotených antisemitských náladách v slovenskej armáde ani zmienku. Priznáva len účasť vojakov na okrádaní židovského obyvateľstva. Za pozornosť pritom stojí aj jeho tvrdenie, že obžalovaný dostal šesť rokov za zabitie, namiesto uvedených 2, 5 roka. Je preto otáznne, do akej miery bol tento nepresný údaj skutočne len dôsledkom výpadku jeho pamäte. V skutočnosti by bol vzhľadom na dobu, keď spomienky publikoval, primeranejší jednoznačne tvrdší trest. Nemožno vylúčiť, že samotný Rašla týmito tvrdeniami jednoducho zastieral vlastnú mieru zodpovednosti za bagatelizovanie predmetného trestného činu.⁴¹

Na druhej strane, vzhľadom na všeobecne vystupňované antisemitské nálady v slovenskej armáde, symbolická výška trestu pre obvineného nie je prekvapujúca. Zodpovedá tomu aj skutočnosť, že presne rok po vykonaní tohto činu, keď už bol vyhladzovací charakter vojny na východe zreteľný, bol jeho páchatel' omilostený rozhodnutím samotného prezidenta republiky Jozefa Tisu. Neskôr bol dokonca povýšený.⁴²

Nech už boli motivácie odsúdeného akékoľvek, účasť slovenských vojakov na protižidovských represáliách bola dôsledkom vyhrotených protižidovských nálad vo vojsku. Samotná účasť na násilí v Dobromile pritom nemusela byť jediným prípadom, keď sa slovenskí vojaci nechali strhnúť k násilným činom. Viaceré hlásenia sú však len všeobecného charakteru, keď sa v nich konštatuje, že sa vyskytli prípady represálií páchaných slovenskými vojakmi na Židoch. Ako je však už naznačené vyššie, slovenskí vojaci sa dokázateľne podieľali aj na množiacich sa lúpežiach v domoch a bytoch, ktorých majiteľmi boli často práve Židia. Pritom vo väčšine prípadov sa nechali strhnúť príkladom miestneho obyvateľstva, ktoré aj takéto činy považovalo za akt spravodlivej odplaty, ale aj spôsob naprávania predchádzajúcich krívd. Tieto kroky zo strany „lokálnych agresorov“ preto nemožno zdôvodniť len snahou o obohatenie sa, ale mali aj svoj politický, ideologický či rasový kontext.

Slovenské jednotky disponovali v prvých týždňoch vojny aj sprostredkovanými informáciami o protižidovských násilnostiach, keďže mužstvu boli počas presunov názorne prezentované „zločiny židobolševizmu“. Dokazuje to záznam vo vojnovom denníku kanónovej roty neskoršieho pešieho pluku 101 ZD z 1. augusta 1941 počas pobytu jednotky v ukrajinskom meste Zoločiv (mestečko juhovýchodne od Lvova). Kronikár tu zaznamenal aj počty povraždených Židov, pričom masové popravy, včítane mladistvých a žien naďalej interpretoval v zhode s nemeckou propagandou ako spravodlivú pomstu ukrajinského ľudu: „*Mužstvo, ktoré sa hneď nemohlo kúpať... prezeralo si miestnosti kde židia vraždili Ukrajincov. Podľa výpovedí tých, ktorí strážili židov uväznených bolo povraždených 1 200 Ukrajincov... Židia museli všetky mŕtvolky povíťahovať, okrem toho museli si upraviť jamu a do tejto po odstrelení boli samí židia zahrabaní v počte asi 400. Medzi väzni boli i chlapi 16 – 18 roční a tiež ženy. Tieto údajne udávaly ľudí, ktorí*

41 Tamže, s. 90-92.

42 VHA Bratislava, kmeňový list Michala M.

*boli odvažaní do žalárov a na Sibír. Tu znovu sa vojaci presvedčili o hroznom tríznení ukrajinského ľudu židovskou pliačov...*⁴³ Povražených bolo v skutočnosti oveľa viac osôb (asi 3 – 4 tisíc) a to počas troch dní trvajúceho pogromu, ktorý v meste vypukol 4. júla, krátko po príchode nemeckej armády. Organizovali ho príslušníci Organizácie ukrajinských nacionalistov, ktorým však asistovali aj príslušníci SS – divízie Wiking a Sonderkommando 4b z Einsatzgruppe C. Celej akcii sa nečinne prizerali aj príslušníci Wehrmachtu.⁴⁴

Na druhej strane slovenské vojenské orgány na okupovanom území sa počas prvých týždňov východného ťaženia v niektorých prípadoch dokázateľne snažili zamedziť svojvoľným násilným činom (včítane útokov proti Židom) aj zo strany ukrajinských milícií, ktoré im boli podriadené pre výkon pomocnej bezpečnostnej služby v oblasti ich teritoriálnej pôsobnosti. Napríklad Veliteľstvo etapy v Chyrowe (krycie meno Koloman) hlásilo 26. júla 1941, že v dôsledku zneužívania funkcií (väznenie a týranie miestnych obyvateľov, zabavovanie ich majetku) muselo už 20. júla pristúpiť k prepusteniu členov miestnej milície a k ich nahradeniu „*naprosto spoľahlivými obyvateľmi mesta*“. So znepokojením sa tu pritom konštatuje, že „*obyvateľstvo rado by si teraz, po odchode boľševikov, vyrovnalo rôzne účty a je treba, aby bolo vedené silnou autoritatívnou rukou. Členovia milície, ktorí sa rekrutujú skoro výhradne len z Ukrajincov, prenasledujú Poliakov a tým im splácajú zdanlivé krivdy, ktoré boli na nich páchané bývalým poľským režimom. Mám obavu, že keď po odchode nášho vojska tohoto kraja nebudú účinené potrebné bezpečnostné opatrenia zo strany nemeckej, dojde k násilnostiam, podpalačstvu, prípadne i k vraždám...*“⁴⁵ Samotní Židia sa tu síce nespomínajú, je však nanajvyš pravdepodobné, že násilie smerovalo aj voči nim. Potvrzuje to aj hlásenie veliteľa 2. divízie plk. gšt. Augustína Malára z 23. júla, podľa ktorého slovenské stráže v okolí Sambora zadržali 14 osôb, väčšinou príslušníkov milície. Vyšetrovaním sa zistilo, že na svedomí mali vraždu 12 Židov a jednej Ukrajinky. Zaistené osoby boli následne odovzdané Ortskommandantúre v Sambore.⁴⁶ Treba povedať, že podobné opatrenia vyplývali aj z neznalosti postupu a celkovej zmätenosti slovenských vojenských orgánov, ktoré boli bez bližších inštrukcií konfrontované s narastajúcim protižidovským terorom tak zo strany okupačného aparátu, ako aj jeho miestnych spolupracovníkov. Podobné zásahy do činnosti miestnych milícií pochopiteľne nekorešpondovali s plánmi predstaviteľov okupačného režimu a samotným charakterom mašinérie vyhladzovacej vojny. Túto skutočnosť dokazuje aj obežník Veliteľstva ZD z 21. augusta 1941, podľa ktorého slovenské spravodajské orgány nemali v budúcnosti vôbec zasahovať do činnosti miestnych milícií nachádzajúcich sa v oblasti ich teritoriálnej pôsobnosti. Na druhej strane toto opatrenie sa zdôvodňovalo tým, že slovenské jednotky sa ešte nachádzali na území pripojenom ku Generálnemu gubernátu, kde viac nemali zasahovať do vnútornej správy.⁴⁷

43 VHA Bratislava, f. ZD, k. 36, sign. II/96, válečný denník 24. 6. 1941 – 2. 11. 1943.

44 HOPPE, GLASS, ref. 15, dok. č. 20, s. 159; http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00217.html

45 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo armády jún – august 1941, k. 2, sign. 14, č.j. 186/1941- Taj., hlásenie Vel. Koloman pre Vel. Ladislav, 2. oddelenie z 26. 7. 1941.

46 VHA Bratislava, f. 55-36-1, sign. 62/38, č.j. 3790, Vel. 2. divízie pre Vel. armády, 2. odd. 23. 7. 1941.

47 VHA Bratislava, f. RD, k. 109, sign. 1-66, č. j. 2007/taj., obežník Veliteľstva ZD z 21. 8. 1941.

Uvedené skutočnosti potvrdzujú nejednoznačný postoj velenia slovenskej armády v otázke prenasledovania Židov v prvých týždňoch po prepadaní ZSSR. Na jednej strane tu stále rezonovalo tradičné chápanie armády, ktorej povinnosťou je garantovať poriadok a dodržiavanie zákonov na okupovanom území. Na druhej strane aj najvyšší predstavitelia armády si od začiatku osvojili hlavnú tézu nacistickej (v konečnom dôsledku aj ľudáckej) propagandy, že Židia sú hlavnou oporou boľševického režimu. Paradoxne tak ospravedlňovali bezprecedentné formy násilia páchané na bezbrannom židovskom obyvateľstve a zároveň nepriamo podnecovali prejavy antisemitizmu v radoch vlastného vojska.

Na druhej strane už v prvých týždňoch vojny začal tiež proces integrovania slovenských jednotiek do okupačného mocensko-represívneho aparátu. Charakter boja proti nepriateľovi v tyle bojujúcich armád (v zmysle známeho májového výnosu Hlavného veliteľstva Wehrmachtu legalizujúceho vraždenie civilistov bez súdu) v podmienkach slovenských jednotiek upravoval už rozkaz veliteľa Rýchlej brigády zo 17. júla 1941, podľa ktorého mal byť akýkoľvek odpor potrestaný aj za použitia teroru (napr. podpaľovanie domov či branie rukojemníkov). Za každého napadnutého vojaka malo byť zastrelených „*či už 10 býv. komunistických funkcionárov alebo židov*“.⁴⁸ Napriek tomu, že k realizácii týchto opatrení pri Rýchlej brigáde už vzhľadom na blížiacu sa reorganizáciu armády nedošlo, naznačujú, že pri prevádzaní rasovo-vyhladzovacej vojny Nemci počítali aj so slovenskými jednotkami. Potvrďuje to aj fakt, že so znením májového výnosu bolo velenie slovenskej armády oboznamené už listom veliteľa Zadnej armádnej oblasti Juh z 20. júla. Hlavný poľný súd tu bol inštruovaný, že nepriateľské civilné osoby, ktoré spáchali trestný čin proti brannej moci mali byť „*bud' vojenským oddielom ihneď na mieste najkrajnejšími prostriedkami porazené, alebo kde sa to opomenulo, ihneď predvedené pred dôstojníka. Tento rozhodne či majú byť zastrelené. V ústnom vysvetlení k tomuto výnosu bolo pre zadnú oblasť armády nariadené odovzdať tieto osoby SS alebo SD*“.⁴⁹ Hlavný poľný súd preto predpokladal odovzdávanie podozrivých osôb týmto útvarom.⁴⁹ Slovenské jednotky v nasledujúcom období obdržali viaceré policajno-bezpečnostné úlohy, ktoré tento postup konkretizovali. Participovali pritom na zatknutí viacerých osôb, (väčšinou označovaných ako partizáni), medzi ktorými boli aj Židia.⁵⁰

Možno konštatovať, že vyhrotené protizidovské nálady v slovenskej armáde v predmetnom období kulminovali, aj keď ich nemožno paušalizovať. Vyhrotený antisemitizmus bol v armáde citeľný, napriek tomu, že židovské obyvateľstvo a najmä jeho miestni predstavitelia sa snažili získať dôveru slovenskej armády. Predstavitelia miestnych židovských komunít pritom oceňovali, že velenie zakazovalo účasť vojakov na protizidovských atrocitách. Zástupcovia židovskej náboženskej obce v Drogobyči dokonca protestovali proti potrestaniu slovenského vojaka za okradnutie Žida a to v obave, že

48 VHA Bratislava, f. 55, 55-57-5, č. j. 78/zprav.-taj. 1941, spravodajský rozkaz vel. Rudolf č. 2 zo 17. 7. 1941.

49 VHA Bratislava, f. 55, 55-57-7, veliteľ Zadnej armádnej oblasti Juh pre Nemeckú vojenskú misiu 20. 7. 1941; č. j. 42 dôv. 1941, Hlavný poľný súd pre Vyšší poľný súd u Vel. „Viktor“ z 28. 8.

50 Bližšie pozri BAKA, Igor. Slovenská armáda v konfrontácii s holokaustom na okupovanom území ZSSR a jeho reflexia pred povojnovými retribučnými súdmi. In *Politika antisemitizmu a holokaust v povojnových retribučných procesoch v štátoch Európy*. V tlači.

tento krok by mohol rozpútať ďalšie násilnosti. Prítomnosť slovenskej armády v meste paradoxne vítali, keďže v oblastiach okupovaných nemeckým vojskom bývali protižidovské výtržnosti na dennom poriadku. Podľa A. Rašlu dokonca vyzdvihovali správanie slovenských vojakov, ktorí mali rozdávať chlieb židovským deťom.⁵¹

Hĺbku prieniku protižidovskej propagandy do mysli vojakov slovenskej armády najlepšie dokumentujú hlásenia policajných a politických orgánov. Cenné sú správy Policajných skupín v Medzilaborciach a Bardejove zriadených pri pobočke Ústredne štátnej bezpečnosti v Prešove rozhodnutím Veliteľstva Armádnej skupiny pravdepodobne v polovici júla 1941, ktoré monitorovali správanie sa vojakov pri návrate z východného frontu.⁵² Podľa nich svoje skúsenosti s praktikami „židobolševikov“ vojaci následne ďalej šírili vo svojej korešpondencii, ale aj osobne po návrate z frontu medzi miestnym obyvateľstvom, ktoré presviedčali o pravdivosti informácií režimovej propagandy.⁵³ Napríklad jeden príslušník jazdeckého priezvedného oddielu 1 napísal v liste adresovanom 7. júla 1941 svojej rodine: „...keby ste boli tuná, videli by ste, ako zaobchádzali židia s ľuďmi, ako ich mučili, ani Vám neviem opísať, aké zverstvá robili s nimi. Ja viem, že keď noviny píšú ani tomu nechcete veriť, ale bol som očitým svedkom, že v každom menšom mestečku najmenej 1000 ľudí vymordovali“.⁵⁴ Ďalší vojak podľa hlásenia príslušníkov Policajnej skupiny Bardejov po príchode z Ukrajiny do Zborova vyhlavoval: „Bol som tiež očitým svedkom ako židia vyťahovali z močových jám zabitých Ukrajincov, ktorých oni sami pozabíjali za režimu bolševického... Presvedčiac sa o zásadách Slavianstva, hlásaného z Ruska, som tej mienky, že židobolševická nadvláda sa chce zmocniť všetkých národov. Dnes som ochotný bez akéhokoľvek uváženia po skončení poľnej práce chopiť sa zbrane a bojovať proti bolševikom.“⁵⁵ K verejnému obviňovaniu Židov zo zločinov bolševického režimu sa uchýlil aj ďalší vojak z Prešova: „Počul som od Ukrajincov, že židobolševici zatvárali a vraždili každého kto bol proti ich vôli.“⁵⁶ Podľa ďalšieho hlásenia Policajnej skupiny Medzilaborce bol „veľký odpor proti židobolševizmu“ medzi vojakmi stále badateľný ešte aj začiatkom augusta.⁵⁷ Pritom na šírení protižidovských nálad v Medzilaborciach sa mali okrem radového mužstva podieľať aj viacerí dôstojníci.⁵⁸ Podľa ďalšieho hlásenia Policajnej skupiny Medzilaborce demobilizovaní vojaci dokonca podporovali odvetné opatrenia proti Židom: „Ináč medzi vojakmi badať krajne protižidovskú náladu a často počuť reči, že by sa malo vojsko pomstiť na židoch za barbarské počínanie a jednanie židov v Rusku.“ Vojaci sa dožadovali tiež prísnejších protižidovských opatrení na Slovensku. Za dosť prísne nepovažovali ani odvody Židov do pracovných táborov.⁵⁹ Podobné nálady medzi vojakmi vysledovalo aj vedenie Hlinkovej

51 RAŠLA, ref. 25, s. 91.

52 Svoju činnosť ukončili 8. 8. 1941. SNA, f. 203, 203-439-3.

53 LACKO, ref. 11, pozri napr. dok. č. 44, s. 180-181.

54 Tamže, dok. č. 45, s. 182-183, hlásenie Policajnej skupiny Bardejov z 20. 7. 1941.

55 Tamže, dok. č. 46, s. 184-185, hlásenie Policajnej skupiny Bardejov z 22. 7. 1941.

56 Tamže, dok. č. 48, s. 188, hlásenie Policajnej skupiny Bardejov z 25. 7. 1941.

57 Tamže, dok. č. 51, s. 193, hlásenie Policajnej skupiny Medzilaborce z 2. 8. 1941.

58 Tamže, dok. č. 49, s. 190, hlásenie Policajnej skupiny Medzilaborce z 26. 7. 1941.

59 Tamže, dok. č. 47, s. 186, hlásenie Policajnej skupiny Medzilaborce z 22. 7. 1941.

slovenskej ľudovej strany (HSĽS) v Dobšinej: „*Vojaci, ktorí prišli z frontu, rozprávajú, že keď sa vrátia ďalší, urobí sa so židmi radikálny poriadok.*“⁶⁰ Rozsah protižidovských nálad medzi vojakmi však najlepšie dokumentuje hlásenie, kde sa konštatuje ich rozhorčenie nad potrestaním spomínaného čatníka Michala M.: „*Vojaci tento trest považujú za veľmi krutý a zaujímajú stanovisko, že onen čatár nemal byť vôbec potrestaný, lebo židia ešte aj teraz v obsadenom území provokujú a ohrozujú našich vojakov.*“⁶¹

Ako som už vyššie naznačil, autentické zážitky frontových vojakov predstavovali vďačnú tému aj pre dobovú ľudácku propagandu. Nástenné *Ľudové noviny* uverejňovali fotokópie (údajne autentických) frontových listov, ktoré boli podľa denníka *Gardista* „*tak presvedčujúce, že keby z východu nič viac neprišlo, tak už toto musí presvedčiť každého, čo znamená židobolševizmus a ako živelné sa stavia proti nemu slovenská duša*“.⁶² Svedectvá o „zverských kúskoch židobolševikov“ patrili k pertraktovaným témam redaktorov vojenskej propagačnej skupiny, ktorej jadro tvorili kmeňoví zamestnanci kultúrneho a propagačného oddelenia Ministerstva národnej obrany (MNO), ktorí počas prvých týždňov vojny svojimi článkami zásobovali redakcie slovenských, ale aj nemeckých periodík.⁶³ Leitmotívom týchto „svedectiev“ bola snaha vytvoriť univerzálny kolektívny obraz Žida – zhmotneného ekvivalentu zla v tej najhoršej predstaviteľnej podobe. V predstave čitateľa sa tak mal vytvoriť obraz Žida ako ochotného kolaboranta bolševického represívneho aparátu, udavača, ale tiež „kreatívneho“ asistenta brutálnych masakrov páchaných bolševickým režimom na civilnom obyvateľstve. Obraz židovského nepriateľa pritom ľudácka propaganda sprostredkovávala výlučne na základe rôznych neoverených a účelovo sprostredkovaných svedectiev miestneho obyvateľstva, ovplyvneného dlhoročnými antisemitskými predsudkami, ktoré si vo vzťahu k svojim židovským spoluobčanom zvyklo akceptovať princíp kolektívnej viny. Skutočnosť, že medzi obeťami bolševického teroru bolo aj mnoho miestnych Židov ľudácka propaganda (podobne ako tá nacistická) v tomto kontexte nerefletovala. Nekorešpondovalo to totiž so snahou vykresliť kolektívny obraz Židov ako ztratenia hodných bytostí, ktorých elementárnou entitou je páchanie zla.

Ako príklad možno zacitovať z článku vojenského korešpondenta por. F. Korčeka pod názvom *Zverské kúsky Židov a kozákov*, ktorý uverejnil ľudácky denník *Slovák*: „*Zastrelených ponechali nepochovaných na mieste, kde ich odpravili. Tento hrozný čin vykonalí kozáci, ktorým pomáhali Židia. Podľa výpovedí miestneho obyvateľstva Židia vymýšľali tie najkrutejšie spôsoby mučenia. Medzi zavraždenými Ukrajincami boli nájdení aj 4 nemeckí leci, ktorí tu museli núdzove pristáť. Podľa výpovedí miestneho obyvateľstva nemeckým letcom namočili najprv ruky do vriacej vody, potom im na zápästí narezali ruky a stiahli z nich kožu...*“⁶⁴ Podľa ďalšieho článku mali byť „*sadistickí ži-*

60 SNA, f. Kancelária prezidenta republiky (ďalej KPR), k. 3, sign. 405 – 3 -5, základné číslo 2445/4, Prehľad informačných správ Politicko-organizačného oddelenia Generálneho sekretariátu HSĽS č. 13 z 29. 8. 1941.

61 LACKO, ref. 11, s. 186-187.

62 *Gardista*, 24. 7. 1941, s. 3, Poznámky – Frontové listy.

63 VHA Bratislava, f. Zbierka Slovensko 1939 – 1945, inv. č. 257, referát J. Gajdoša Brezu o činnosti vo vojenskej propagačnej skupine na východnom fronte.

64 VHA Bratislava, f. 53, 53/41-88/1/3, č. j. 270 123, Zasielanie bojových zpráv....; Porovnaj *Slovák*, 11. 7.

dovskí komisári“ zodpovední za umučenie skupiny robotníkov dožadujúcich sa mzdy za svoju prácu: „Povypichovali rebelantom... oči, poodrezávali uši, nosy, ženám odrezali prsia, rozdrúzgali lebky, rozsekali bruchá a do krvavej rany strčili ruky obeti ako do vrečka...“⁶⁵

V niektorých článkoch sa objavili aj opatrné zmienky o odvetných protižidovských atrocitách páchaných civilným obyvateľstvom (prezentovaných ako bezprostredný akt spravodlivej pomsty), aj keď písať otvorene o začínajúcej genocíde Židov zo strany okupačných jednotiek si propaganda nedovolila. Napríklad určitý obraz o násilí páchanom na Židoch v okolí Dobromilu si mohli vytvoriť čitatelia novín *Gardista* po prečítaní článku *Ukrajina v záplave radosti i smútku*, kde sa okrem iného konštatuje: „*Prišli sme práve vo chvíli, keď domáce obyvateľstvo, strašne roztrpčené napáchanými zverstvami, prinútilo Židov, ktorí mali veľký podiel na umučení a povraždení robotníkov, vyťahovať mŕtvoly z nádrže a pochovávať ich. Pohľad na to bol príšerný, no bol to spravodlivý trest pre ukrutníkov.*“⁶⁶ Oveľa otvorenejší bol tento denník o dva dni neskôr v článku, v ktorom výprava slovenských novinárov na fronte víťazoslávne oznamovala, že „*Poriadok so Židmi sa už robí za frontom.*“ Tieto vyjadrenia už možno kvalifikovať ako schvaľovanie rozbiehajúcich sa etnických čistiek. Dokazuje to aj nasledujúci úryvok: „*Síč robí poriadky so Židmi. Sem tam zaznie výstrel, ale to si tu nikto nevšúma. Židia zametajú a polievajú ulice.*“⁶⁷ Uvedené riadky v podstate otvorene legitimizovali začínajúcu genocídu Židov.

Treba povedať, že „zaručené“ svedectvá frontových vojakov v kombinácii s propagandistickým pôsobením režimu našli v slovenskej verejnosti pomerne veľký ohlas. Svedčia o tom aj situačné hlásenia štátnych a stranických inštitúcií. Výstižný je prehľad situačno-informačných správ Politicko-organizačného oddelenia Generálneho sekretariátu HSLS z konca augusta určený pre predsedu HSLS a prezidenta Jozefa Tisa. Vo viacerých politických správach sa tu konštatuje, že v dôsledku šíriacich sa informácií od frontových vojakov „*ľud je silne protižidovsky naladený*“. Podľa hlásenia z Prievidze „*z rečí vojakov sa ľud dozvedá, že na nešťastí ruského národa najväčšiu vinu majú židia, a preto protižidovská nálada sa neustále stupňuje*“. Vo väčšine miest dokonca vplyv vojakov pacifikoval protivojnové nálady, ktoré sa objavovali v súvislosti s prepadnutím ZSSR, čo ešte znásobil následný vplyv propagandy. Stranícke vedenie HSLS v Žiline v tejto súvislosti konštatovalo, že „*i tí najzaťatejší nepriatelia našej politickej koncepcie sú nútení odsúdiť zverstvá a surovosť bolševických komisárov.*“⁶⁸

Možno konštatovať, že ľudácky režim (podľa vzoru Nemecka) od začiatku vojny proti ZSSR využíval informácie o zločinoch sovietskeho režimu pre potreby vlastnej propagandy. Tá pritom množiace sa svedectvá z „bolševického raja“ využívala, okrem ospravedlnenia agresie, tiež pri dokazovaní správnosti prísneho kurzu v tzv. riešení ži-

1941, s. 4, Obrázky z Ukrajiny.

65 *Slovák*, 20. 7. 1941, s. 3, Bolševická pláca, o akej svet neslýchal: namiesto mzdy – zamordovanie!

66 *Gardista*, 11. 7. 1941, s. 4, Ukrajina v záplave radosti i smútku.

67 *Gardista*, 13. 7. 1941, s. 4, Poriadok so Židmi sa už robí za frontom.

68 SNA, f. KPR, k. 3, sign. 405 – 3 -5, základné číslo 2445/4, Prehľad informačných správ Politicko-organizačného oddelenia Generálneho sekretariátu HSLS č. 13 z 29. 8. 1941.

dovskej otázky na Slovensku. Zároveň si tak vytvárala argumentačné podhubie pre požiadavku ešte radikálnejšieho postupu proti Židom v podobe ich izolácie v táborech a getách a následnej pracovnej exploatacie pre potreby „národného spoločenstva“. Ako príklad možno uviesť publikovanie výziev a požiadaviek frontových vojakov na radikálne vysporiadanie sa so Židmi. Dobová tlač napr. uverejnila anonymný *Pozdrav z frontu pánu prezidentovi republiky*, v ktorom tlmočila rozhorčenú prosbu slovenských vojakov: „Urobte konečný poriadok so Židmi na Slovensku! Videli sme, aké krivdy spáchali Židia na našich bratoch Ukrajincoch.“⁶⁹ Iniciatívnym faktorom tu bol samotný prezident J. Tiso, ktorého vojenská kancelária inštruovala už 12. júla 1941 kultúrne a propagačné oddelenie MNO uverejniť tento list v časopisoch *Slovenské vojsko*, *Slovenský vojak*, ako aj v rozhlasovom vysielaní.⁷⁰ Nakoniec ho pritom prevzali aj hlavné ľudácke denníky *Slovák* a *Gardista*. V reakcii na túto výzvu časopis *Slovenské vojsko* už v krátkej dobe avizoval rázne opatrenia a „definitívne skoncovanie židovskej otázky“.⁷¹ Rozvinul pritom požiadavku prísnej izolácie a exploatacie židovského obyvateľstva. Tá sa vystupňovala po vypuknutí vojny a v praxi sa prejavila rozširovaním počtu židovských pracovných stredísk na základe vládneho nariadenia č. 153 zo 4. júla 1941 o pracovnej povinnosti Židov.⁷² Už 1. septembra pritom ľudácka tlač informovala, že vojenská správa sa „zo svojho popudu zaoberala otázkou sústredenia, ubytovania a organizovania Židov v pracovných táborech a sama prišla s konkrétnymi návrhmi, ktoré naša verejná správa prijala“. Výsledkom bolo poskytnutie ubytovacích priestorov pri koncentrácii Židov vo vojenských objektoch v Novákoch a Seredi. Armáda tak chcela pred verejnosťou deklarovať snahu „po dôkladnom a úplnom vyriešení židovskej otázky, ktorá preťahovaním prináša značné škody“. Toto rozhodnutie armády tak podľa časopisu *Slovenské vojsko* urýchlilo samotný proces sústredovania Židov. Už 22. augusta 1941 sa v súvislosti s otázkou pracovnej povinnosti Židov konala porada vládnych činiteľov s funkcionármi Hlinkovej gardy, kde armádu zastupovali správca Pracovného zboru pplk. pech. Ladislav Bodický a jeho podriadený mjr. pech. Karol Hasenberg.⁷³ Aký význam tomuto procesu armáda prikladala dokazuje aj zaangažovanie ministra národnej obrany, ktorý už 23. augusta 1941 osobne navštívil objekty v Novákoch a Seredi, aby tak „urýchlil vyriešenie tejto otázky“. Vojenská správa pritom mala byť pripravená poskytnúť aj ďalšie

69 *Slovenské vojsko*, 15. 8. 1941, roč. 2, č. 15-16, s. 248.

70 Do akej miery bol list spontánnym prejavom reakcie skupiny slovenských vojakov na fronte, a nie produktom vojenskej propagandy, je otázne. Odoslaný bol poľnou poštou 7. 7., teda tesne po dobromilských udalostiach a do prezidentskej kancelárie dorazil už 10. 7. SNA, f. KPR, k. 103, základné číslo 8009/41.

71 *Slovenské vojsko*, 15. 10. 1941, roč. 2, č. 19-20, s. 300-301, Odkaz na front.

72 Toto nariadenie nadväzovalo na vyhlášku č. 137 ministerstva vnútra z 2. 4. 1941, na základe ktorej vznikali „pracovné strediská pre práceschopných Židov vyradených z hospodárskeho života“. Už táto právna norma určila povinnosť akejkolvek práce židovským mužom vo veku od 18 do 60 rokov. V septembri 1941 už existovalo 80 židovských pracovných stredísk a pracovalo v nich takmer 6 tisíc židovských robotníkov. Koncom roku 1941 dochádzalo k stagnácii týchto stredísk a napokon aj k ich rozpusteniu. Bližšie pozri napr. NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2004, s. 8-10. ISBN 80-968662-9-X.

73 VHA Bratislava, f. MNO SR 1939 – 1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939 – 1944, k. 2, list Hlavného veliteľa HG A. Macha F. Čatlošovi z 21. 8. 1941.

priestory, spolu pre cca 15 tisíc osôb, a to tak, aby sa nemuselo „čakať na dokončenie stavieb, vhodných na ubytovanie, ale s povolávaním Židov sa môže začať hneď“.⁷⁴ Možno konštatovať, že aj keď požiadavka izolácie a pracovnej exploatacie Židov, nastolená v súvislosti s kampaňou proti židobolševizmu, bola tiež logickým dôsledkom predchádzajúcich legislatívno-právnych opatrení namierených proti tejto minorite v politickej, hospodárskej či sociálnej oblasti (pauperizovaní Židia sa stali pre štát sociálnou záťažou), aktívna participácia vojenskej správy determinovala tempo tzv. riešenia židovskej otázky. Ministerstvo národnej obrany svojou iniciatívou aktívne zasiahlo do procesu, ktorý o niekoľko mesiacov eskaloval vo forme deportácii väčšiny židovského obyvateľstva do nacistických vyhladzovacích táborov.

Čo sa týka oficiálnych vzťahov slovenských vojakov k Židom na okupovanom území, tie upravené opakujúce sa nariadenia o prísnom zákaze vzájomného styku.⁷⁵ Tie sa však opätovne nedodržovali, napriek tomu, že ich porušovanie sa trestalo,⁷⁶ o čom svedčí potvrdenie zákazu v rozkaze veliteľa 2. divízie (reorganizujúcej sa na ZD) z 11. septembra: „Opätovne upozorňujem, že je všetkým vojenským osobám zakázané stykať so Židmi. Keď sa stane prípad, že Žid osloví vojenskú osobu na ulici, nech nie je vôbec odpovedané.“⁷⁷ „Kontraproduktívne“ v tomto kontexte však spočiatku pôsobilo nariadenie z 26. augusta 1941, podľa ktorého mali byť Židia využití pre rôzne pomocné práce (rajóny, čistenie kuchýň, studní a latrín). Židov si mali miestne veliteľstvá vyžiadať od miestnej milície.⁷⁸ Toto opatrenie zo strany okupačného režimu súviselo s potrebou potrestať a ponižovať Židov. Mala sa tak uspokojiť potreba mať nad Židmi absolútnu moc a prinútiť ich chovať sa ako poctiví ľudia. Snaha o izoláciu vojakov od Židov sa však ďalej zvyšovala, čo súviselo s narastaním teroru voči nim zo strany okupačnej moci. Židia ako najväčší nepriatelia museli byť v tejto prvej fáze genocídy prísne izolovaní v getách a koncentračných táboroch, styk s vojakmi bol preto nepredstaviteľný. Orgány vojenskej spravodajskej služby si pritom plne osvojili argumenty nacistickej propagandy, podľa ktorej boli Židia zodpovední za akékoľvek prejavy odporu proti okupačnej moci, čomu aj prispôbovali svoju činnosť. Napríklad prenasledovaní Židia ukrývajúci sa v lesoch boli spájaní s činnosťou partizánov v regióne. Dokazuje to hlásenie Veliteľstva ZD z 27. septembra, ktoré sa v súvislosti s nahlásenou činnosťou partizánov uspokojilo s vysvetlením veliteľa milície, že „v lese zdržuje sa veľké množstvo Židov, ktorí chodia na noc do stohov slamy neďaleko mesta, aby si zaopatřili živobitíe. Stohy strážia milicionári, po ktorých Židia vždy strieľajú, milicionári odpovedajú a tak vznikajú prestrelky“.⁷⁹ Židom

74 *Slovenské vojsko*, 1. 9. 1941, roč. 2, s. 286-287, Vojenská pomoc pri akcii sústredenia Židov.

75 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo armády 1941, k. 3, sign. 27, rozkaz č. 30 Vel. 1. divízie zo 16. 7. 1941.

76 Napríklad už 19. 7. 1941 bol siedmimi dňami samoväzby potrestaný str. Michal Mácurák za to, že „pri presune vystúpil z trojstupe a bavil sa so židovkami“. VHA Bratislava, f. ZD, k. 76, sign. III/114.

77 VHA Bratislava, f. ZD, k. 2, sign. I/35, dôverný rozkaz veliteľa 2. divízie č. 14 z 11. 9. 1941.

78 Toto nariadenie bolo z bezpečnostných dôvodov zrušené už v prvej polovici októbra, nie vždy sa však dodržiavalo. Výnimku malo tvoriť len nútené hromadné nasadenie židovských pracovných síl pod vojenským dozorom. VHA Bratislava, f. 55, 55-57-6, domáci rozkaz vel. „Viktor“ č. 43 z 26. 8. 1941; VHA Bratislava, f. ZD, k. 2, sign. I/48, rozkaz Vel. ZD č. 41 z 9. 10. 1941; k. 1, sign. I/33, telegram z 10. 8. 1942.

79 VHA Bratislava, f. 55, 305-32-5, sign. 95/9/8/7, hlásenie Vel. ZD na MNO, obranné oddelenie z 27. 9.

sa pritom dával za vinu aj chladnuci vzťah obyvateľstva k okupačným armádam, ktorý Veliteľstvo 2. divízie spozorovalo už koncom júla 1941: „*Ide o protinemeckú a protislovenskú propagandu od Židov a komunistov.*“⁸⁰

Na druhej strane na veliteľstve armády pretrvávali ešte v lete 1941 obavy z ďalších prípadov spontánnej účasti slovenských vojakov na protizhidských pogromoch. Svedčí o tom nariadenie z 5. augusta zakazujúce „*účasť príslušníkov brannej moci na výtržnosťach, ktoré sú vyvolávané istými kruhmi civ. obyvateľstva*“. Viac ako na humánne princípy sa však odvolávalo na nariadenie Hitlera o rozdelení kompetencií pri zabezpečení bezpečnosti bojujúcich vojsk: „*V rozkaze, ktorý sa týka tejto veci, Führer výslovne ohraňoval právomoc jednotiek, aby počas bojových akcií v záujme zabezpečenia brannej moci zakročilo sa najostrejšími prostriedkami proti nepriateľsky zameranému obyvateľstvu, takže svojvoľné násilnosti proti civilnému obyvateľstvu v oslobodenom území sú čírymi násilnými skutkami... Preto, ak sa vojaci prehrávajú proti životu a majetku bezbranných obyvateľov, ostáva v plnej platnosti v týchto oblastiach trestné stíhanie.*“⁸¹

Otázne je, do akej miery bolo toto nariadenie tiež reakciou na ďalšie prípady účasti vojakov na násilí páchanom na Židoch. Velenie armády bolo totiž už koncom leta 1941 konfrontované s množiacimi sa svedectvami o ich stupňujúcom sa masovom vyvražďovaní. Kontinuálna radikalizácia tejto vražednej politiky bola pritom výsledkom kooperácie všetkých zložiek okupačného aparátu, ktorého súčasťou v konečnom dôsledku bola aj samotná slovenská armáda. Preto je zaujímavé sledovať, akým spôsobom sa o týchto otrasných zisteniach informovalo. Veľkú výpovednú hodnotu majú situačné hlásenia Veliteľstva ZD, ktoré disponovalo dostatkom informácií na získanie serióznej predstavy o rozsahu likvidácie Židov. Napríklad v hlásení z 2. októbra sa stroho konštatuje, že „*mestečká Rozína a Machnovka majú asi 50% obyvateľstva národnosti ukrajinskej, asi 40 % tvorili Židia, ktorí boli poväčšine vystrelaní, ostatok sú Poliaci*“.⁸² Z ďalšieho hlásenia z 29. septembra možno vysledovať aj bezcitný postoj autora správy (odosielanej z úrovne zastupujúceho veliteľa divízie plk. aut. Benedikta Dúbravca) k osudu Židov: „*Tak napr. v St. Konstantinove z 10 tisíc obyvateľov bolo 40 % Židov, 4 % Poliakov, 2 % Rusov, ostatní Ukrajinci. Počet Židov sa toho času silne zmenšil, a to jednak tým, že mnoho ich utieklo s bolševikmi a jednak tým, že za ich predchádzajúce skutky boli vzatí k plnej zodpovednosti.*“⁸³ Citované hlásenie len potvrdzuje, že protizhidské represálie si našli sympatizantov aj vo velení slovenskej armády. Hlásenia však boli adresované priamo na MNO, čo dokazuje, že aj vláda už disponovala informáciami o systematickom vraždení Židov na východe. Je to o to šokujúcejšie, že práve na jeseň 1941 začali rokovania o deportáciách slovenských Židov na Nemcami okupované územia.

Informácie o exekúciách Židov, ktoré už boli systematicky realizované okupačným represívnym aparátom, nájdeme aj vo vojnovom denníku kanónovej rotý pešieho pluku 101 ZD. Záznam zo 17. septembra pritom zachytil príklad systematického selektívne-

---

1941.

80 LACKO, ref. 11, dok. č. 54, s. 199-201, spravodajské poznatky z obsadenej časti ZSSR z 25. 7. 1941.

81 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo armády jún – august 1941, k. 2, sign. 18, rozkaz č. 17 z 5. 8. 1941.

82 VHA Bratislava, f. 55, 305-32-5, sign. 95/9/8/8, Vel. ZD na MNO, obranné oddelenie 2. 10. 1941.

83 VHA Bratislava, f. 55, 305-32-5, sign. 95/9/8/6, Vel. ZD na MNO, obranné oddelenie 29. 9. 1941.

ho vyvražďovania Židov v mestskej aglomerácii. Nacistom už nešlo „len“ o likvidáciu údajných kolaborantov s boľševickým režimom: „*Mesto Polonné bolo dosť zničené nem. letectvom. Dosť židov tu bolo vystrelaných asi 2 000, ostatný boli ponechaní ako remeseľníci.*“⁸⁴

Podobnými informáciami ako príslušníci ZD už koncom leta 1941 disponovalo aj velenie RD nachádzajúcej sa v strednej Ukrajine. Jej veliteľ plk. J. Turanec si už 10. septembra 1941 zapísal do denníka informáciu od svojich tylových jednotiek, že nemecká polícia zastrelila v Rozine asi 670 Židov „*podozreľých zo sabotážnych činov*“.⁸⁵ Pred povojnovým Národným súdom k tomu dodal, že Nemci pred slovenskými vojakmi „*pochytali po bytoch všetkých židov, ženy a deti nevyňímajúc a vyviedli ich na jeden kopček k okraju lesa a tam ich postrielieli*“. Uviedol tu aj ďalší prípad, ktorý sa odohral v Skvire, krátko potom čo odtiaľ v polovici septembra odišlo veliteľstvo RD. Medzi obeťami, ktoré tvorili miestni Židia bol podľa Turanca aj ženský personál z jedálne, kde sa stravovali slovenskí dôstojníci.⁸⁶ Informácie o vraždení Židov sa však šírili aj medzi vojakmi a po ich návrate aj na Slovensku. Prostredníctvom vojenského vikára biskupa Michala Buzalku, ktorý disponoval informáciami od vojenských kaplánov, sa o vraždení Židov (vojenských zajatcov, ale aj civilov „*bez ohľadu na pohlavie a vek*“) dozvedel aj samotný Vatikán.⁸⁷ Táto informácia je alarmujúca aj preto, že slovenská armáda na fronte svojich zajatcov v rozpore so ženevskou konvenciou odovzdávala Nemcom. Tých, ktorí mali v zoznamoch zajatcov pri mene označenie Žid, tak slovenské vojenské orgány vedome posielali na istú smrť.⁸⁸

Velenie armády a ani slovenská vláda samozrejme neboli informované o ďalekosiahlych plánoch nacistov na vyvraždenie židovskej populácie. Vlastné skúsenosti a zážitky zo zavádzania „nového poriadku“ však nemohli nikoho z nich nechať na pochybách o tragickom osude, ktorý Židov na východe čakal. Ľudácky režim na Slovensku napriek tomu ešte vystupňoval protižidovskú rétoriku a ďalej radikalizoval proces tzv. riešenia židovskej otázky včítane prípravy smutne známych deportácií do nacistických vyhladzovacích táborov. V prípade vojakov na fronte o to viac šokuje skutočnosť, že násilie páchané na Židoch mnohí z nich, včítane viacerých najvyšších veliteľov armády, schvaľovali, a to aj v čase, keď začalo nadobúdať podobu genocídy. Na druhej strane skutočnosť, že slovenská armáda bola od začiatku integrálnou súčasťou okupačného aparátu ju do budúcnosti tiež predučovala k vlastnej participácii na nacistických zločinoch tejto rasovo-vyhladzovacej vojny. Jej rozsah a podobu síce zatiaľ podrobnejšie nepoznáme, predpoklady na to však iste mnohí slovenskí vojaci (vzhľadom na stupeň ich indoktrinácie antisemitskou propagandou) mali.

84 VHA Bratislava, f. ZD, k. 36, sign. II/96, válečný denník 24. 6. 1941 – 2. 11. 1943.

85 SNA, f. NS, k. 141, Tn ľud 29/47/3, denník býv. gen. J. Turanca. Sväzok Ia (20. 6. – 16. 9. 41), s. 57.

86 SNA, f. NS, k. 141, Tn ľud 29/47/1, zápisnica z vypočúvania J. Turanca z 5. 2. 1947, s. 5.

87 KAMENEC, Ivan – PREČAN, Vilém – ŠKOVŘÁNEK, Stanislav (eds.). *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945)*. Dokumenty. Bratislava : Slovak Academic Press, 1992, dok. č. 40, s. 71-72.

88 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo armády jún – august 1941, k. 2, sign. 14, zajatci – odovzdanie.

DIE SLOWAKISCHE ARMEE UND DIE JUDENPOGROME AUF DEM OKKUPIERTEN
GEBIET DER UDSSR IM SOMMER 1941

IGOR B A K A

Es ist eine traurige Tatsache, dass das nazistische Okkupationsapparat bereits während der ersten Tage des Krieges gegen die UdSSR tausende getötete Juden auf dem Gewissen hatte, unter anderem auch durch die Initiierung umfangreicher Pogrome mit Hilfe von lokaler Bevölkerung. Das war der Anfang eines Prozesses, der allmählich in die Genozide der europäischen Juden überging. In diesem Zusammenhang beobachtet der Autor der Studie das Verhalten der an der Ostfront eingesetzten Angehörigen der Slowakischen Armee. Auf der Grundlage der zugänglichen Quellen stellt er dabei fest, dass unter dem Einfluss der antisemitischen Propaganda, die die Juden der Förderung des bolschewistischen Regimes beschuldigte, unter den slowakischen Soldaten an der Front von vornherein eine intensive antijüdische Stimmung verbreitet war. Zahlreiche Soldaten (einschließlich der höchsten Armeevertreter) billigten dabei öffentlich die an den Juden ausgeübte Gewalt als einen Akt der gerechten Rache, und das sogar in der Phase, in der diese Gewalt bereits die Züge einer Genozide annahm. In einigen Fällen kam es auch zur freiwilligen Teilnahme der Soldaten an antijüdischen Pogromen mithilfe der einheimischen Bevölkerung. Der Beweis dafür sind Informationen über die Reaktion der Soldaten beim Pogrom in der ukrainischen Stadt Dobromyl, die auffällig an das Verhalten vieler Angehöriger der Wehrmacht erinnerte. Der Autor analysiert auch die Reaktionen der Armeeführung auf die Verfolgung der Juden, die er als ambivalent charakterisiert. Einerseits war immer die traditionelle Wahrnehmung der Armee spürbar, deren Aufgabe die Gewährleistung der Ordnung auf dem okkupierten Gebiet war. Andererseits eigneten sich auch die höchsten Armeevertreter a priori die These der nazistischen Propaganda und der Propaganda der Hlinka-Volkspartei an, dass die Juden die Hauptstütze des bolschewistischen Regimes waren. Paradoxerweise rechtfertigten sie dadurch die präzedenzlosen Gewaltformen und förderten zugleich indirekt die antisemitischen Erscheinungen in den Reihen eigener Streitkräfte. Der Autor liefert den Beweis dafür, dass auch die Vertreter des Regimes der Volkspartei in der Slowakei über das tragische Schicksal der Juden im Osten mittels der Armee sehr gut informiert waren. Nichtsdestotrotz spitzte die Regierung die antijüdische Rhetorik noch zu und radikalisierte den Prozess der sog. Endlösung der Judenfrage einschließlich der Vorbereitung der traurig bekannten Deportationen in die nazistischen Vernichtungslager. Ebenso die Tatsache, dass die slowakische Armee von Anfang an der Bestandteil des Okkupationsapparats war, bestimmte es hervor, dass die Armee an den nazistischen Verbrechen dieses rassenvernichtenden Krieges teilnahm.

PhDr. Igor Baka, PhD.
Vojenský historický ústav
Krajná 27, Bratislava 821 04
e-mail: igor.baka@vhu.sk